
Kolumbán Vilmos József¹: Református teológia Kolozsvárott Az első évtizedek

A lelkészképzés Kolozsvárra való áthelyezésének gondolata 1874-ben született meg, miután a lelkészképzést felvállaló enyedi kollégium anyagi alapjainak kezelése egyre átláthatatlanabbá vált.² Az ügy kivizsgálására rendelt bizottság egyik tagja, Tisza László, a nagyenyedi egyházmegye főgondnoka vetette fel a lelkészképzés Kolozsvárra való áthelyezésének gondolatát. A javaslatot az egyházkerületi közgyűlés nem utasította el, de szükségesnek tartotta az egyházmegye és a református kollégiumok véleményének kikérését is. Az öltet meghallgatásra talált. 1875-ben az igenlő visszajelzések nyomán a közgyűlés 15 tagú bizottságot állított fel, hogy az átköltözés gyakorlati kivitelezésére tervezetet állítson össze.³ Ennek a bizottságnak volt a tagja Szász Domokos, kolozsvári lelkész valamint Kovács Ödön, a nagyenyedi kollégium érdemes tanára, akik a lelkészképzés áthelyezésének kérdésében egymással ellentétes álláspontot képviseltek.⁴ Abban mindketten egyetértettek, hogy a hagyományos lelkészképzés

¹ Dr. Kolumbán Vilmos József, református teológus, egyháztörténész, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára.

*A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet 120 éves évfordulója alkalmából szervezett ünnepi szimpóziumon elhangzott előadás tanulmányá szerkesztett változata. A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

² Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Kolozsvár 1995. 16–18.

³ Buzogány Dezső: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás létrejöttének rövid története*. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996. 6–9.

⁴ Kovács Ödön az erdélyi liberális teológia vezéralakja volt. Nagyenyedi teológiai tanárként meghatározó szerepet töltött be az erdélyi református egyház teológiai gondolkodásának alakításában. Lásd bővebben: Antal József: *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága*. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa. Kolozsvár 1995.

alapos reformra szorul és a hagyományos, kollégiumi oktatásba integrált teológiai képzés helyett magasabb rangú és önálló négyéves főiskola oktatást kell szervezni. Csakhogy, amíg Kovács Ödön továbbra is Nagyenyeden képzelte el a lelkészképzést úgy, hogy a vallástudományi, bibliai és vallástörténeti tantárgyak megerősítését szorgalmazta, addig Szász Domokos a gyakorlatibb és a világi tudományokra való jobb odafigyelést tartotta célszerűbbnek, amelyet Kolozsváron tartott megvalósíthatónak. Az 1874–1786 közötti évek vitáktól voltak hangosak. Kovács Ödön testvére, Kovács Albert budapesti teológiai tanár a nagyenyedi kollégium védelmére kelt és megkérdőjelezte az egyetemi áthallgatás megvalósíthatóságát. Nem látta megoldottnak az újonnan létrehozandó intézmény működésének anyagi hátterét sem. Érvelésében előkelő helyen állt Nagyenyednek, mint nemzetiségi végvárnak a fenntartása is. Szász Domokos segítségére Mikó Imre sietett, aki nyilatkozatában üdvözölte a kolozsvári protestáns fakultás felállításának szándékát, s ezt a „kolozsvári párt” politikai sikerként könyvelte el.⁵

Az 1876. évi közgyűlés meghallgatta a bizottság jelentését. Kovács Ödön a lelkészképzés reformját szolgáló részletes javaslatot terjesztett elő, amit a közgyűlés nagy tetszéssel fogadott. Szász Domokos féle irányvonalat sem vette el, s bár jelentőségében nem tudott Kovácséhoz hasonló színvonalú elképzelést előterjeszteni, mégis megbízták a kolozsvári protestáns fakultás felállításához szükséges anyagi alapok összegyűjtésével. Az elkövetkező években az átköltözés ügye viszont nem haladt előre, aminek a legfőbb akadálya az áthelyezéshez szükséges anyagi alapok összegyűjtésének kudarca volt.⁶

⁵ Buzogány Dezső i. m. 11–13. Illetve: Rác Emese: Adalékok a Nagyenyed vs. Kolozsvár vitához: az enyedi Teológiai Akadémia végleges megszüntetése a Közérdek c. helyi lap tükrében. Kézirat a szerző tulajdonában, Kolozsvár 2009. Mihály Judit: A kolozsvári teológiai fakultás megnyitása az Erdélyi híradó című napilapban közölt cikkek tükrében. Kézirat a szerző tulajdonában, Kolozsvár 2012. Gyűljanak meg közöttünk is új oltártüzei az ismereteknek. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai. Összeállította Egyed Ákos és Kovács Eszter. Kiadja az erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 2008. 199–203.

⁶ Nagy Géza i. m. 17–19.

Az elindulás

1885-ben Szász Domokost választották meg püspöknek, s ezzel egyidőben a kérdés újra napirendre került. A konkrét lépések 1888-ban kezdődnek el, azzal hogy a *leendő papok nevelésének ügyét* az egyházkerületet hatáskörébe utalták. Az új intézet fenntartásához szükséges anyagi alapok összegyűjtése ekkor már jó úton haladt. Enyeden a kollégium iránti érdeklődés lanyhult, tíz év leforgása alatt a hallgatók száma felére csökkent, a megüresedett tanári katedrák betöltése egyre nehezebb volt.⁷ Eközben Kolozsváron már az építés előkészületei folynak. A Trencsén tér és a Postakert utca sarkán álló *Három lilium* nevű vendégfogadót vásárolták meg, a vendégfogadó helyére felépítendő intézet megnyitását 1895. szeptember elsejére tűzték ki. A tervet Feszty Gyula budapesti műépítész készítette, a kivitelezéssel Endstrasser Benedek építészt bízták meg. „Már készen áll a pompás épület impozáns arányaival. Híre-neve messze szállott. Az ifjúság, mely komolyan gondolkodik a protestantizmus felséges hivatásáról, tömegesen jelentkezett... Az épület homlokáról e felirat köszönti a szemlélőt: Az erdélyi ev. ref. egyházkerület theol. fakultása” – jelentette be Szász Gerő egyházkerületi főjegyző 1895-ben. Az ünnepi megnyitót 1895. szeptember 15-én tartották a Farkas utcai templomban, a felavatási ünnepélyre november 3-án a Díszteremben került sor.⁸

Tanárok és diákok

Hosszas előkészületek után 1895 őszén megnyitott teológiai fakultásnak öt állandó tanára volt: Kenessey Béla, Nagy Károly, Kecskeméthy István, Molnár Albert és Pokoly József.

Az intézmény igazgatójának Kenessey Bélát nevezték ki. A szege-di születésű biblikus tanár Budapesten szerzett teológiai oklevelet, majd Hollandiában, Angliában és Németországban tökéletesítette

⁷ Nagy Géza i. m. 19–22.

⁸ Buzogány Dezső i. m. 18–24.

tudását. Hazatérése után a budapesti teológiai fakultás ószövetségi katedrájára kapott kinevezést. Tudományos munkássága mellett a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vezető személyisége lett, egyházkerületi jegyzőként és a budapesti belmisszió elindításában betöltött szerepe révén országos elismertséget szerzett. Kolozsvárra 1895-ben hívták meg, amely meghívásának örömmel tett eleget. Tanári szolgálatát (ó- és újszövetségi irodalomtörténet és biblika tantárgy előadása) 1908-ig végezte hűségesen, amikor érdemeire való tekintettel az egyházkerület közgyűlése ellenszavazat és tartózkodás nélkül püspökké választotta.⁹

A gyakorlati teológiai tanszékre Molnár Albert marosvásárhelyi lelkészt hívta meg a kerület közgyűlése. A héderfáji lelkész fia Marosvásárhelyen és Nagyenyeden tanult, itt végezte a teológiai tanulmányait is, majd a marburgi és a lipcsei egyetemen teológiát, filozófiát és természettudományi tárgyakat hallgatott. 1879-ben tért haza Erdélybe. Előbb a mezősámsodi gyülekezet lelkésze volt, majd Marosvásárhelyre hívták meg. Ebben a minőségben érdemli ki az egyházkerület első szónoka megtisztelő címet, s nagymértékben ennek volt köszönhető a teológiára való meghívása is. Tanári megbízatása a gyakorlati tárgyak előadására terjedt ki. Beiktatásakor már kidolgozott homiletika jegyzettel rendelkezett, a többi tantárgy jegyzeteit tanársága alatt készítette el.¹⁰

A teológiai fakultás ószövetségi tanszékére Kecskeméthy Istvánt hívták meg. A paksi származású kisbirtokos család sarja a középiskolai tanulmányait Nagykovácsán, egyetemi tanulmányait (teológia és bölcészet) Budapesten végezte. Szász Károly püspök titkáráként lehetőség volt belelátni az egyházi életbe. Kapcsolatba került Kenessey

⁹ Kozma Zsolt: Kenessey Béla (1858–1918). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 29–53. lásd még: Szatmári Emília: Kenessey Béla (1858–1918). In: *Református Szemle* 2008/3 305–325. ill. Dr. Kenessey Béla 1858–1918. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. január 13. 13–14.

¹⁰ Kelemen Attila: Molnár Albert (1849–1901). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 54–64.

Béla és Szabó Aladár nevével fémjelzett belmissziós mozgalommal, amellyel egyetértve a református megújulás elkötelezett híve és vezetője is lesz. 1890-ben összehasonlító nyelvészetből doktori címet szerzett, de egyelőre nem kapott tudásához méltó állást: sikertelenül pályázott (1890) a megüresedett debreceni ószövetségi tanszékre. Szász Domokos 1894. októberében meghívta a nagyenyedi teológiai fakultás ószövetségi tanszékére, amit Kecskeméthy azonnal el is fogadott. Nagyenyedre a következő év. februárjában érkezett meg, ahol félévig ószövetségi tudományokat adott elő. Az év őszén az új tanárokkal együtt érkezett Kolozsvárra. 1936-ban Gönczy Lajos a következőképpen jellemezte a nagyhírű, nyugdíjba vonult tanárt: *A világtól félreforduló pietista és a világ kellős közepében forgoló politikai, a naiv, hiszékeny gyermeki lelkület és a mindenüttl rosszat sejtő gyanakvás, a kemény szigor és az ellágyuló jóság, a fellegekben járó idealista és a gyakorlat embere, az ortodox bibliahívó és az Írást a kritika kíméletlen késével ízekre szedő tudós. Mindez egy meglepő egységben és harmóniában.*¹¹

A rendszeres teológia tanárának Nagy Károlyt választották meg. Kisborosnyói tanító fia Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden tanult. A lelkészi oklevél megszerzése után Marburgban és Utrechtben filozófiát és teológiát hallgatott. A holland akadémián tette le 1892-ben a magántanári vizsgát (dolgozatának címe: *Kálvin teológiája*) Hazatérése után sepsiszentgyörgyi, brassói, majd 1984-től nagyenyedi lelkész és teológiai tanár (1894–1895. tanév). Teológiai tanári tapasztalata, valamint az, hogy Kovács Ödön tanítványa volt, segítette hozzá, hogy meghívják Kolozsvárra.¹²

¹¹ Molnár János: Kecskeméthy István (1864–1938). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 65–78.; Lehel Tunyogi: *The life and work of István Kecskeméthy Csapó.* Exit Kiadó. Kolozsvár 2008. 25–40.; Adorjáni Zoltán: Kecskeméthy István (1864–1938). In: *Az Út* 2004/4, 203–206.

¹² Froukje de Hoop: Nagy Károly (1868–1926). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 90–104.

Az egyháztörténet katedrára Pokoly József, őri származású egyháztörténész hívták meg. Középiskolai tanulmányait Késmárkon és Sárospatakon végezte, a teológiai tudományokkal Debrecenben ismerkedett meg. 1889-ben a teológiai oklevél mellett tanítói oklevelet is megszerezte. A tanulmányok elvégzése után Tisza Kálmán miniszterelnök fiát tanította magántanítóként. 1894-ben geszti lelkész s ebben a minőségben kérte fel Szász Domokos a kolozsvári teológia egyháztörténeti katedrájának elfoglalására. Ekkora már ígéretes tudósként tartották számon, tudása aránylag fiatal korát (29 éves) ellensúlyozta. Az erdélyi református egyházkerület közgyűlésen meghívását így indokolták: *e szakba vágó feles számú dolgozatai éles ítélőképességének, a forrásokra visszamenő búvárkodó szellemének s meglepő írói tehetségének nyomait tükrözik.*¹³

A diákság létszámát illetően az új intézmény nem hozta meg a várt sikert. Az a tömeges jelentkezés, amelyről a kerület hivatalos lapja tudósított, elmaradt. Tömegek helyett összesen 87 fiatal kérte felvételt, 37 teológus és 41 tanárjelölt. A beiratkozásra viszont már csak 71 maradt (34 teológiai és 37 bölcsészhallgató). Ugyanekkor Nagynyeden még mindig 19 teológiai hallgató van. Az első tanév alatt a kolozsvári fakultás diáklétszáma tovább apadt, 10 hallgató más pályát választott, vagy pedig visszatért korábbi egyetemére, fakultására, két hallgatót pedig az intézet eltanácsolt. 1907–1908-ig a diákság létszáma fokozatosan nőtt, ebben az esztendőben elérte a 130 főt, viszont az utána következő években ismét visszaesett a jelentkezés.¹⁴

¹³ Gálfy Zoltán: Pokoly József (1866–1933). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 79–89. Csohány János: Pokoly József történész professzor. In: *Egyháztörténeti Szemle* 2014/4, 124–132. A tanári karról lásd még: Révész Imre: *Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944–1919.* Budapest 1990.; Ravasz László: *Emlékezéseim.* Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest 1992.; Imre Lajos: *Önéletrajz.* Kolozsvár 1999.; ill. Vásárhelyi János: *Emlékeim... Önéletrajz.* Kézirat. Kolozsvár 1937. <http://stud-theol.blogspot.ro/2010/03/vasarhelyi-janos-emlekeim-pdf.html> (Megnyitva: 2017. febr. 20.)

¹⁴ Nagy Géza: *i. m.* 27–28.

Nehézséget jelentett az ösztöndíjak hiánya is. A szegény sorsú diákoknak a fakultás nem tudott ösztöndíjat biztosítani, és egyelőre a kerület sem volt képes olyan anyagi alapot bocsátani az intézet rendelkezésére, amelyből az ösztöndíjak dolgát megnyugtatóan lehetett volna rendezni. A diákság anyagi támogatásának évszázadokra visszamenően bevált módszere, a legáció is rendezetlen volt, illetve csak az enyedi kollégium diáksága vehette igénybe, a kolozsvári hallgatók nem. A nyomatékos felhívásra jelentkezett ugyan 10–12 gyülekezet, de ez még nem jelentette a probléma megoldását. A magánórák tartása sem jelentett előrelépést, hiszen a fakultás, és a hallgatók is ismeretlenek voltak Kolozsváron. Egyetlen, a diákságot támogató kedvezményt sikerül megvalósítani: a diákságnak nem kellett fizetni a konviktusi, a bentlakási és tandíjat.¹⁵

Az új intézetben a tanítás a különböző teológiai főiskolákon, fakultásokon megszokott módon történt. Hivatalos tantervként az 1883. évi konventen jóváhagyott tantervet vették át, habár az egyházkerület tanügyi bizottságának elnöke, gróf Kunn Géza új tanterv, fegyelmi és intézeti szabályzat kidolgozását sürgette. Meglátása szerint a fakultás feladata nemcsak az ismeretek átadásában van, hanem az egész embernek a nevelésében is.

A fakultás tanterve a következő tantárgyak oktatását írta elő: biblia teológiából a Biblia eredeti nyelvei, ószövetségi és újszövetségi kortörténet, szövegmagyarázat (exegézis) és biblia-teológia. A rendszeres teológiai tárgyai: vallásbölcsészet, dogmatika és etika. Gyakorlati teológia: egyházjog, igehirdetés elmélete (homiletika), lelkipozás, katekétika (vallásoktatás), valamint két homiletikai szeminárium. Egyháztörténetből az egyetemes egyháztörténetet, protestáns egyháztörténetet (ennek részeként a hazai protestantizmus történetét), és dogmatörténetet tanították.¹⁶ A kolozsvári tuda-

¹⁵ Nagy Géza: *i. m.* 32–34.

¹⁶ A tantervet és a kolozsvári lelkészképzés célját illetően lásd: Kenessey Béla: Néhány szó a lelkészképzésről. (Tanévnyitó beszéd. Felolvasatott az 1896–97-iki tanév megnyitása alkalmával 1896. október 1-én). In: *Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának Értesítője az 1896–97. iskolai évről.* Szerkesztette Kenessey Béla. Az Ev. Ref. Egyházkerület kiadása. Kolozsvár 1897. 3–18.

mányegyetemen hallgatták a bölcsészetet, a pszichológiát és az irodalmi előadásokat. A következő években az oktatott tárgyak száma kiegészült az ének-zene, egyházi ügyvitel stb. oktatásával. Továbbra is hiányzott viszont a Szentírás-ismert, valamint a hitvallásismeret (Heidelbergi Káté, II. Helvét Hitvallás) tanítása. (Érdekességképpen jegyezzük meg Ravasz László a hitvallásokat teológiai tanárként olvasta először.)

Kezdetben nem voltak szemináriumok. A hiányt azonban némileg pótolta az önképzőkori tevékenység megszervezése, amelynek keretében a különböző teológiai tantárgyakba való tudományos elmélyülés valamint az önálló irodalmi alkotások ismertetése tartozott. 1901–1903 között az önképzőkör működése a csoporton belüli versengések miatt szünetelt, illetve a legjobb diákok kapcsolatot teremtettek a tudományegyetem hallgatóit tömörítő Egyetemi Körrel, s azon belül fejtették ki tevékenységüket. A fakultáson belül önképzőkori munka 1908-ban újjászervezett kerekék közt indult el, Bethlen Gábor Kör néven, amelynek aztán jelentős szerepe lesz a belmisszióban.

A könyvtár kérdése egyike volt a legégetőbb megoldatlan problémának. Az enyedi kollégium elzárkózott az új fakultással való együttműködéstől, és nem volt hajlandó támogatni a könyvtárat sem. A könyvtárfelelős tanár, Pokoly József próbálta letenni egy szakkönyvtár alapjait, úgy, hogy adományokból kívánta beszerezni a legszükségesebb könyveket. Az első adományozók között a fakultás sorsát szíven hordozó püspök, Szász Domokost találjuk, aki 640 kötetet ajándékozott az intézetnek. Példáját sokan követték. A következő esztendőben Pokoly közbenjárása 3000 forintért megvásárolták Pap Gábor dunántúli püspök 6278 kötetből álló könyvtárát, majd szintén a tudós egyháztörténész közbenjárásával a budapesti egyetemi könyvtárból érkezett 1000 kötet. 1909-re az állomány már túllépte a 17000 darabszámot, viszont továbbra sem tudta biztosítani a szükséges minimumot (hiányoznak a szótárak, kommentárok, lexikonok, kompendiumok, kézikönyvek stb.)¹⁷

¹⁷ Nagy Géza: *i. m.* 35–36.

Új tanárok

Molnár Albert korai halálával (1901. március 23.) megürült gyakorlati teológiai tanszéket az egyházkerület vezetősége nem kívánta betölteni a tanév folyamán. A gyakorlati tárgyak oktatását a fakultás professzorai vállalták át. Kenessey a homiletikát, Nagy Károly a liturgiát és szónoklattant, Pokoly József pedig a katekétikát és lelkigondozást tanította óradíjasként abban a tanévben. 1901. október elején a fakultás vezetősége kérte a tanszék betöltését, de egyelőre sem anyagi keretet, sem pedig megfelelően képzett lelkipásztort nem találtak a megüresedett állásra, ezért ideiglenes megoldásként további négy évre a fakultás tanárai vállalták a gyakorlati tárgyak tanítását. Előrelépés csupán 1905-ben történt, amikor az Igazgatótanács vette kézbe az állásbetöltés ügyét. Hosszadalmas procedúra eredményeként 1907. március 31-én lezárult pályázatra öt lelkész jelentkezett: Ravasz László püspöki titkár, Csekme Ferenc, geryeszegi lelkész, Bartók Jenő nyíregyházi lelkész, Vásárhelyi Boldizsár dési lelkész, Szakács Albert sővényfalvi lelkész. Csekme és Bartók visszalépett, Szakács pályázatát formai hibák miatt visszautasították. Ravasz László nem sokkal a választás előtt tért haza berlini tanulmányútjáról és Sárospatakon magántarai vizsgát tett. Igyekeznie kellett, hiszen a katedra betöltése nem volt gondmentes. Nagy Károly teológiai tanár nagy erővel és hévvel agitált Ravasz László mellett. Az általa szerkesztett lapban Ravasz gyakorlati teológia tárgykörében írt munkáját méltatta (*Bevezetés a gyakorlati teológiába*), szemben Vásárhelyi Boldizsár egyetlen szakmunkájával (*Gyakorlati levelek egy kezdő lelkipásztorhoz*). Utóbbiról elismerte ugyan, hogy a könyv egy nemes lélek őszinte buzgalmát tükrözi, s az egyház jövőjéért való lelkesedést, de hozzátette: *legkülönbözősebb kazuisztikát tartalmazó, ideál nélküli, naiv empirizmust hirdet*. Nagy Károly sommás véleménye döntően befolyásolta a választói közgyűlést. Bartók György püspök hiába agitált Vásárhelyi Boldizsár mellett - Ravaszt az egyházi adminisztrációban szerette volna alkalmazni - Nagy Károly véleményformáló akaratát nem tudta legyőzni. Az 1907 májusában összehívott közgyűlésen Ravasz

nyerte el a választók bizalmát (109 szavazatot kapott Vásárhelyi 34 szavazatával szemben).¹⁸

Az alig 25 éves újonnan megválasztott tanár 1907. szeptember 15-én ezekkel a szavakkal kezdte székfoglaló beszédét: *Ezelőtt hét esztendővel léptem át először az intézet küszöbét, mint elsőéves hittan-hallgató.*¹⁹ Tanári munkáját inkább diákként, mintsem tanárként kezdő Ravasz tanév közben írta meg a homiletika és liturgia egyetemi jegyzetet, valamint a pojmenikai és a katekétikai vázlatot.

Nem sokkal Ravasz László megválasztása és beiktatása után újabb veszteség érte a teológiai intézetet. Bartók György püspök 1907. december 19-én váratlanul meghalt. Utódjául 1908 februárjában Kenessey Béla teológiai tanárt választották meg, aki a tanév végéig még ellátta tanári teendőit, de a következő tanévben már nem tudta vállalni az oktatási feladatokat. Katedráját a már „hagyományosnak” mondható módon látták el: Kecskeméthyre bízták az újszövetségi bibliká, Pokolyra a kortörténet tanítását. Az év október 20. dátummal lezáró állás-pályázatra két jelentkező akadt: Bartók György nagyenyedi kollegiumi tanár, és Szolga József kőrösbányai lelkész. A novemberben megtartott közgyűlés egyértelműen Bartókot választotta meg a megürült professzori katedrára. Filozófiai iránti szeretetét (filozófiából szerzett doktorátust 1907-ben) mesterien ötvözte a teológia művelésével.²⁰

1912-ben újabb professzorváltás következett be. Pokolyt 1911 őszén a debreceni főiskola bölcsészeti karára hívták meg, de a nagyhírű tanár egyelőre még nem volt hajlandó Kolozsvárról elköltözni. 1912-ben azonban lemondott kolozsvári katedrájáról. Ugyanebben az évben kezdte el Bartók György is a kolozsvári egyetemen filozófiai előadásait, előrevetítve ezzel az egyetemi tanárság vállalását a teol-

¹⁸ Kelemen Attila: Ravasz László, 1882–1975. In: Kozma Zsolt (szerk.). *Akik jó bizonyosságot nyertek, A Kolozsvári Reformtus Theológia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 105–136.; Nagy Géza: *i. m.* 65–70.

¹⁹ Ravasz László: *Az élet igazsága. Székfoglaló beszéd.* In: *Értesítő* 1907/1908. 13–14.

²⁰ Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának Értesítője az 1908–09. iskolai évről. Szerkesztette Nagy Károly. Kolozsvár, Az Erdélyi Reformtus Egyházkerület kiadása, 1910.

giai tanársággal szemben, amely aztán 1917-ben be is következett. Nagy Károly szomorúan és keserűséggel jegyezte meg az 1912. évi tanévzáró beszédében: *Ha Magyarországon bárhol egybeüött valóságos egyetemi ref. teológiai fakultás lesz, a mi akadémiánk mostani formájában menthetetlenül elsorvad. Jeles tanárait éppúgy, mint jeles növendékeit, feltétlenül felszívja a valóságos fakultás.*

Az egyháztörténeti megüresedett katedrára 1912 júliusában a kassai segédlelkész, Révész Imrét hívták meg helyettes tanárnak, aki Ravasz Lászlóhoz hasonlóan a Kolozsváron végezte teológiai tanulmányait. Révész ekkor mindössze 23 éves volt. Rendes tanárrá két évvel később, 1914-ben választották meg. Tanári hívatását 1920-ig folytatta, amikor a debreceni gyülekezet lelkésznek hívta meg. A jól képzett tanárt Ravasz László méltatta és búcsúztatta: *Mint tudóst, a filozófiai szemlélet és a nagy perspektívák mellett a részlettudás és a kicsinyekben való pedáns megbízhatóság teszi elsőrangúvá. Nevelővé tette az ifjúságot őszintén szerető lelke és szigorú idealizmusa. Ha az eredményekben még nem is, de a képességekben határozottan a legelső magyar történészek közül való.*²¹

A teológiai élete az első világháború alatt

A világháború éveit a teológiai belső élete látszólag zavartalanul folyt a maga jól meghatározott medrében. A magyar református teológiai fakultások még 1911. évi konventen jóváhagyott tanterv szerint működtek. Némiképpen a kolozsvári fakultás volt hátrányos helyzetben azzal, hogy itt csak öt teológiai tanár tanított. A világháború első éveiben nem hozott változást, habár a háború hatására előtérbe kerültek a szociáletikai kérdések. Makkai Sándor és Imre Lajos vezetésével elmélyültek a hitélet válságait orvosló belmissziós gyakorlatok, s ezzel párhuzamosan gyülekezeti szinten elkezdődött a sebesült katonák lelkigondozása a helybéli teológusok bevonásával. Bár a teológiai oktatás látszólag zavartalanul folyt, Zoványi Jenő a *Theologiai Szaklap* hasábjain közzétett cikkében a teológusnevelés

²¹ Nagy Géza: *i. m.* 75–77.

hiányosságait tette szóvá. A tanulmány nem maradt visszhang nélkül. Nagy Károly a református konvent tanügyi bizottságának szakelőadója nemsokára rendhagyó javaslatot tett. A lelkészképzés hatékonyságának megvalósítását két lépcsőben látta elképzelhetőnek. Egyetlen egyetemi fakultásra kell összevonni a református lelkészképzést. A református kerületek támogatásával 12 tanszéket kell felállítani és működtetni, ahol a diákság elméleti képzésben részesülne. A második lépcsőt a gyakorlati tárgyak oktatása jelentené, amelyet olyan formában képzelt el, hogy a kétévi segédlelkészség alatt az egyházkerületek akár külön, akár társulva szemináriumi formában biztosítanak képzést. Javaslatahoz hozzátette, a jelenlegi formában működő fakultások érdemleges átszervezés hiányában egymást fogják elsorvasztani.²²

Az egyházkerületek számára a legfontosabb megoldandó cél – egyre aggasztóbb lelkészhiány miatt – elsősorban a gyakorlati képzés rendezése volt. Első rendelkezésként továbbították a földművelésügyi minisztérium felhívását, miszerint a mezőgazdasági oktatást a kertészetre összpontosítsák. Kolozsváron, mivel nem volt a kertészkedésre alkalmas földterület a teológusok figyelmébe a méhészetet ajánlották. A kezdeményezésnek nagy sikere volt, 1917-ben a Méhészegyesület kurzusán 11 teológus szerzett oklevelet.²³

A teológiai professzorok szakirodalmi munkássága kiváló volt. 1915-ben adta ki Ravasz László a gyülekezeti *Igehirdetés elmélete* című tekintélyes szakkönyvet, amelyet az első modern, rendszeres homiletikaként üdvözölt a teológiai tudományosság. Kecskeméthy István bibliai kommentárok kiadásában jeleskedett, Bartók filozófiai tanulmányokat közölt, Révész Imre két monográfiával emelte a teológia hírnevét (*Bod Péter, mint történetíró* illetve *Dévai Bíró Mátyás tanításai*). A két fiatal tanár Imre Lajos és Makkai Sándor *Az Út* című teológiai közéleti és tudományos lapot szerkesztették. Makkai két könyvet is megjelentetett a háborús évek alatt. Ravasz László 1914-től a *Protestáns Szemle* főszerkesztője, akinek irányításával az addig ja-

varészt hivatalos rendelkezések továbbítását vállalta fel, a tudomány felé fordul. Ezt látva Nagy Károly javasolta, hogy az egyházkerület hivatalos lapja a teológiai jelleget szorítsa háttérbe és a protestáns szellemiséget növelje a magyarságban.

A belmisszió és népnevelés sajátos erdélyi értelmezésének a gyümölcse a professzorok szervezésében működtetett a hétköznapi ember mindennapi kérdéseire választ kereső előadássorozat (*Háború és Élet*), amelyet a népnevelő traktátusok követnek (*Közel az Úr, Imádságok az otthonmaradottak vigasztalására*). A füzetecskék népszerűségét bizonyítja a kiadás költségeinek fedezésére alakult összefogás (patrónusok adományai, legátus nélkül maradt gyülekezetek ünnepi adományai stb.) A tudományosság többé-kevésbé zavartalan működését mutatja többek közt Makkai Sándor magántanári vizsgálója, Tavasz Sándor filozófiai doktorátusa, Illyés Géza egyháztörténeti doktorátusa is.²⁴

A világháború hatása leginkább a diáklétszám alakulásában és a fakultás kisegítő alintézményeiben (konviktus, bentlakás) mutatkozott meg. 1914-ben a tanévet csak késéssel, október 4-én tudták megkezdeni. Ekkor mindössze 35 teológus iratkozott be. Bár a bentlakásban bőven volt hely, négy teológus a városban bérelt szobát, hiszen ekkor már körvonalazódott az az elképzelés, hogy az intézet egy részét katonai kórháznak foglalja le az állam. A tanítás jó előmenetelét hátráltatta a diákok körében egyre népszerűbb önkéntesség is. 32 hallgató altiszti iskolába jelentkezett, de az idő rövideje miatt a gyors kiképzést nem tudták befejezni, és bár a professzorok nem is ösztönözték, de nem is támogatták a bevonulást, több diák is sor alá vonult. A háború utolsó két évében a katona-teológusok száma oly mértékben megnövekedett, hogy veszélybe került az intézetben maradó teológusok tanulása is. Az otthonmaradottak a félévvégi vizsgákon rendre rosszul szerepeltek, az első lelkészképesítő vizsga eredményei évről-évre romlottak (1915-ben a 11 alapvizsgázó közül csak három jelentkezett, az első lelkészképesítő vizsgán a három jelentkező közül csak egynek sikerült sikeresen abszolválnia).²⁵

²² Nagy Géza: *i. m.* 105–111.

²³ *Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának Értesítője az 1917–18. iskolai évről.* Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1910

²⁴ Nagy Géza: *i. m.* 112–122.

²⁵ Uo.

Csökken a külföldi továbbtanulás iránti kedv is, aminek kialakulásában jelentős szerepe volt a háborúba belépő országokra jellemző tanulási kedv iránti lanygulása is. Háborús viszonyokra jellemző módon a bázeli egyetemről 1916-ban hazaküldték a magyar hallgatókat, és a következő évben sem fogadtak külföldi diákokat. A kolozsvári fakultásról az 1915–1916 tanévben egyetlen hallgató jelentkezett külföldi ösztöndíjra, Vörös Lajos, aki Berlinben folytatta tanulmányait.

A fakultás kiegészítő alintézményeinek működését a háború károsan befolyásolta. A bentlakás egy részét már a háború elején kórházi célokra lefoglalta az állam, nyáron pedig az intézményben önkéntes honvéd-iskolát szerveztek. A háború előrehaladtával a bentlakás menekültotthonként is funkcionált. Az 1915–1916. tanévben a szintén hadi kórháznak lefoglalt kolozsvári kollégium elemi osztályait irányították a fakultás első emeleti osztálytermeibe. A teológusok ez idő alatt a Tanácsteremben és Díszteremben hallgatták az előadásokat. Ugyanebben az évben a tanítóképző 40 növendékének kellett szállást biztosítani. Az igazi megszorítások viszont a következő évben érik az intézetet. A Magyar Állami Vasút az egész első emeletet lefoglalta, a konviktust az állam sajátította ki, míg a református kollégium diákjai a könyvtárban találtak ideiglenesen szállást.

A konviktus működése sem volt problémamentes. A háború kitörésekor az ebédlő szolgáltatásait a fakultás felajánlotta az egyetemi hallgatóknak is. Az elkövetkező években a konviktus működését több tényező is hátrányosan befolyásolta, egyre nehezebb volt beszerezni az élelmiszert, és folyamatosan csökkent a fizetőképes diákok száma stb.²⁶

Az átmeneti időszak (1919–1924)

1919-ben sor került a teológiai oktatás tantervének megújítására. Az új tervezetet Révész Imre állította össze. Meglátása szerint a gyakorlati problémák megoldására kell összpontosítani úgy, hogy a tudomány művelése se szenvedjen csorbát. A kisebbségi lét kihívásai

²⁶ Uo. 126–132.

nak megoldására a gyakorlati jellegű oktatás megerősítését tartotta célszerűnek, de ugyanakkor figyelmeztetett arra is, hogy ez esetlegesen az evangélium háttérbe szorítását is eredményezheti. Hogy ez elkerülhető legyen, új egyházképet rajzolt meg, amelyet a missziói népegyház fogalmával írt körül. Ennek gyakorlati megvalósítást a tanártársak egyetértésével a Biblia valós ismeretében és hiteles magyarázatában, az erdélyi kálvinizmus és az ősi hitvallások megismertetésében, a bölcsészet főbb tárgyainak teológiai oktatásában látta megvalósíthatónak.²⁷ Sajnos, éppen a legnehezebb években két tanár is elhagyta a fakultást. Révész Imrét 1919-ben hívták meg Debrecenbe lelkésznek. Ravasz László 1921-ben hagyta el Kolozsvárt, még abban az évben püspökké választották Budapesten. Helyükre két teológiai magántanárt hívtak be az oktatási feladatok ellátására: Tavasz Sándort és Imre Lajost. 1921-ben a sárospataki teológiáról Kolozsvárra érkezett Makkai Sándor is.²⁸

²⁷ A misszió népegyház fogalmát és értelmezését illetően lásd: Csekme Ferenc: Egy új korszak küszöbén. In: *Református Szemle* 1919. 42–44.; Révész Imre: Magyar protestáns unió? In: *Református Szemle* 1919. 50–53.; Tavasz Sándor: Új program egyházunkban. In: *Református Szemle* 1921. 164–166.; Makkai Sándor: Új évi körülmétekintés. In: *Református Szemle* 1922. 3–5.; Csürös József: A minoritás. In: *Református Szemle* 1922. 32–33., Dósa Dániel: Együttesen. In: *Református Szemle* 1922. 49–50.; Makkai Sándor: Élni az autonómiával. In: *Református Szemle* 1922. 132–134.; Makkai Sándor: A jövőndő köd-függönye előtt. In: *Református Szemle* 1923. 1–4.; Nagy Géza: Diagnózis. In: *Református Szemle* 1924. 66–68.; Vásárhelyi János: Útkeresés. In: *Református Szemle* 1924. 81–84.; Nagy Géza: Egyházunk megújulása felé. In: *Református Szemle* 1924. 368–371.

²⁸ Tankó Béla: A lelkészképzés reformjáról. In: *Protestáns Szemle* 1919. 21–37.; Révész Imre: A teológiai fakultás megmentéséhez. In: *Református Szemle* 1919. 4–5.; Juhász Tamás: Tavasz Sándor, 1888–1951. In: Kozma Zsolt (szerk.). *Akik jó bizonyosságot nyertek, A Kolozsvári Református Teológia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 277–318.; Fekete Károly: *Makkai Sándor – a teológiai professzor.* In: Kovács Ábrahám (szerk.): *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia.* Szerk.: Kovács Ábrahám. Budapest – Nagyvárad 2016. Adorjáni Zoltán: Makkai Sándor (1890–1951). In: Kozma Zsolt (szerk.). *Akik jó bizonyosságot nyertek, A Kolozsvári Református Teológia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 206–234.; Adorjáni Zoltán: Imre Lajos (1888–1974). In: Kozma Zsolt (szerk.). *Akik jó bizonyosságot nyertek, A Kolozsvári Református Teológia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 235–276.

További gondot okozott az egyre fenyegető lelkészhiány. Amíg 1921-ben 38 lelkészi állás üres, addig 1922-ben már 100 üres lelkészi állást jelentenek az egyházmegyék. Annak ellenére, hogy a teológia iránti érdeklődés növekedett, a krónikus lelkészhiányt a lelkészképzéssel sem lehetett megoldani. Szükségmegoldásként a következő javaslatok születtek: 1. laikus egyházi munkások beállítása, 2. léviták képzése és alkalmazása, 3. össze kell vonni a tanítói és lelkészi állásokat. Az első javaslat, bár szépen hangzott, ábrándnak bizonyult. A háború előtti Bethlen Gábor Kör (az elképzés szerint elsősorban a Kör tagjainak lelkészi átképzésére gondoltak) tagjai még nem voltak elég érettek ahhoz, hogy a laikusként némi átképzés után gyülekezeti vezetők legyenek. A 2. és 3. javaslat közül az elsőnek nagyobb a realitása. 1920–1925 között 137 lévita lelkészt bocsátott ki a fakultás. Képzésük ugyan részlegesnek tekinthető, de elhivatottság, egyszerűség és felkészültség terén némely lelkésszel is felvették a versenyt.²⁹

A bizonytalanság évei után 1925-től új korszak kezdődött. Az országban súlyos gazdasági és kulturális válság volt. Az agrárreform következtében a magyar egyházi intézmények elveszítették a legfőbb anyagi támaszukat, a reform előtti 23476 hold földalapból mindössze 905 hold föld maradt egyházi tulajdonban. A kolozsvári teológiai fakultás csekélyke vagyona is tovább apadt. A Borháncon lévő 15 hektáros birtokot az állam kisajátította és a görög katolikus egyháznak adta, a Kövespadon lévő 4 hektárnyi birtok esetében a fakultás a kisebbik rosszat választott: mielőtt a hatóság elvette volna, a földet eladták.

Megnyugtató intézkedés 1924-ben történt, amikor a személyes kapcsolatok kiépítése és kihasználása révén sikerült megszerezni a fakultás számára a román állam anyagi támogatását, amelynek egy részét ösztöndíjként kiosztották a diákoknak. A fennmaradó összeg, még ha kezdetben rendszertelen is volt, részben feloldotta a teológiára nehezedő anyagi nyomást. Ingatlanbérlelésből befolyó összegekkel, az egyházkerület hozzájárulásával és külföldi adományokból sikerült konszolidálni a teológia helyzetét, amelyet a bentlakó diákoktól be-

²⁹ Nagy Géza: *i. m.* 140–142.

gyűjtött különféle, bár szimbolikus díjak (vizsgadíjak, tandíj, egyleti tagságdíjak, könyvtárhasználati díj stb.) egészítették ki. Csupán a konviktus zavartalan működését nem sikerült megoldani. A gazdasági válság következtében tovább csökkent a fizetőképes diákok száma, továbbra is nehéz volt beszerezni az alapélelmiszereket. Hogy a krónikus élelmiszerhiányon enyhíteni lehessen, fenntartották azt a háborús időben kialakult gyakorlatot is, a konviktusi ellátást igénylőket kötelezték a zsír- és gabona-leadásra.³⁰

A fakultást érintő többi kérdést nem sikerült rendezni. A tanári lakások egy részét az állam kisajátította és román családoknak utalta ki. A lakások visszaszerzéséért indított peres eljárások rendre kudarcra végződtek. Az épület második emelete a vezetőség tiltakozása ellenére is vasúttársaság használatában maradt (minimális bért fizettek érte). A román állami hatóság a tanterv alakulásába is beleszólt. 1922-ben az egyházkerület és a teológia vezetőségének tiltakozása ellenére is arra kötelezte az intézményt, hogy állítsa fel a román tanárséket. Sorozatos tiltakozás hatására az állam magára vállalta a román tanár fizetésének biztosítását, s ígéretet tett, hogy a fakultás vezetésébe nem szól bele. Az ügy illetően alakulása után sem az egyházkerület, sem a fakultás vezetősége nem fogalmazott meg további kételyeket a tanszék felállításával kapcsolatosan. Az új katedra feladatát a román nyelv és irodalom tanításában határozták meg, első tanárnak Ionescu Pétert nevezték ki.³¹

³⁰ Uo. 144–148.

³¹ Uo. 149–169. Lásd még a teológia *Értesítőjét* az 1918–1925. tanévekről.